

Із доброго подільського кореня

Уроки літератури рідного краю за творами Миколи Магери

Надія Лаврусевич,

кандидат педагогічних наук, доцент
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка

У статті йдеться про важливий виховний вплив на учнів середнього шкільного віку творів літературного краєзнавства, зокрема творів письменника-подільянина Миколи Магери, в яких зображено страшні картини голодомору з життя селян Хмельниччини у 1932–1933 рр. минулого століття.

Ключові слова: література рідного краю, Хмельниччина, Україна, аналіз новел, учні, голод, хліб.

Уроки літератури рідного краю в школі — це один із шляхів, що веде учнів до відродження духовних цінностей нашого народу, прилучає дитячі душі до народних надбань, національно-культурних традицій, високого мистецтва художнього слова. Особливість уроків літературного краєзнавства полягає в організації навчально-виховного процесу таким чином, щоб кожен учень добре знав тих, хто плекав художнє слово на теренах його області, району, міста, села... Щоб кожен, хто доторкнеться до літературних джерел краю, ще більше полюбив свій народ, гордився його історією, і в ньому пізнав себе.

На уроках літератури рідного краю розглядається обсяг матеріалу значно більший, ніж на звичайному уроці, а у структурі уроку можуть бути відсутні деякі традиційні для звичайного уроку елементи. Велику роль відіграє майстерність учителя при проведенні таких уроків, врахування психологічних і вікових особливостей учнів (іти від простого до складного, поступово підвищуючи вимоги й ускладнюючи форми занять), вміння навчати учнів виявляти власні судження, давати об'єктивну оцінку образам і явищам, вести дискусію, писати відгуки, анотації, рецензії, твори-роздуми, складати конспекти, тези, списки літератури, користуватися цитатами.

Залежно від мети уроку і особливостей художнього твору можуть бути різноманітні форми, методи і прийоми роботи: бесіда, огляд, диспут, обговорення, конференція, заочна екскурсія і навіть літературний вечір. Пропонуються різноманітні форми проведення уроків: урок-бесіда; урок-конференція; урок-зустріч з поетом; урок-екскурсія; урок-подорож; урок-конкурс; урок-пісня; урок-зустріч; урок-семінар; урок-інсценізація; урок-презентація, урок-диспут.

Відомий методист, професор Н.Й. Волошина сприймала таку класифікацію не без застереження "оскільки їх (форми уроків — Н.Л.) можна придумувати до безмежності [1, 11]", а тому найголовніше — не форма, а результативність такого уроку, незважаючи на те, чи це урок-бесіда з позакласного читання, чи урок літератури рідного краю. Ніла Йосипівна багато уваги приділяла роботі вчителя-словесника із художніми творами письменників її "малі Батьківщини", зокрема особисто контактувала із письменником-подільянином Миколою Магерою. Їх пов'язувала багатолітня дружба, а казку М.Магери "Хоробрі з Найхоробріших" відомий методист пропонувала для вивчення у 5 класі. Із доброго подільського кореня посталала художня творчість письменника та наукова — доктора педагогічних наук, професора Ніли Йосипівни Волошиної. Під її керівництвом троє аспірантів — М.С. Горда, А.В. Лисенко, В.Г. Шульженко — успішно

захистили дисертації, пов'язані із питанням літературного краєзнавства.

Шкільна програма з української літератури містить цікавий для учнів та вигідний для вчителів і вихователів розділ, за яким у будь-якому регіоні України можна вивчати твори "місцевих" авторів. Підбір їх у кожному класі відбувається власне за вибором учителя, що забезпечує врахування смаків та уподобань вихованців.

Цілеспрямоване використання творів, що вивчаються у цій рубриці на уроках літературного краєзнавства, допоможе підготувати дітей до розуміння історії краю. Нам, подільцям, дає поглиблені знання про цікаві події, що відбувалися не лише на території Хмельниччини, а й далеко за її межами. Особливо цікаво почути це з творів письменників-земляків, бо "наша земля багата талантами, треба тільки їх помічати і відкривати для себе, і тоді ще милішим і дорожчим стане рідний куточок землі, де ти народився [3, 3]". Ці слова відомого подільського письменника Миколи Федунця стали тим містком, що єднає письменницьке середовище Поділля і навчальні заклади, де вивчається літературне краєзнавство.

Художній набуток літературів краю є оригінальним і своєрідним явищем, вписаним у канву суспільних і літературних проблем нинішнього життя. Звернення до них викликає в учнів зацікавлення постаттю Миколи Магери. Його творчий доробок містить багатий матеріал для формування в учнів патріотичних почуттів. Зокрема сьогодні, коли в суспільстві так різко контрастують думки з приводу певних проблем, почути про це думку відомих краєзнавців, істориків та особливо письменників для молодого покоління дуже важливо. Питання голодомору 1932—1933 рр. в українській літературі не нове, але в контексті трагедії всієї України питання голоду на Поділлі для багатьох і учнів і вчителів водночас як болюче, так і маловідоме. Надто важко зрозуміти ті катастрофічні для України події учням 5—6 класів, у яких не вистачає певного суспільного досвіду. Тому знайомство з творчою постаттю земляка, зокрема з його творами "Мати Божа", "Бевка", "Зелені паляниці", дає багатющий пізнавальний матеріал.

Як правило, уроки літератури рідного краю вчителі проводять наприкінці навчального року або семестру, бо вони не потребують великої кількості навчальних годин. Але найдоцільніше пов'язати їх з програмним матеріалом, щоб "не виривати" з навчально-виховного контексту дібраних у програмі творів та не підкреслювати "чужорідність" їх у шкільному вивченні. На нашу думку, найдоцільніше у 5 класі провести такий урок після вивчення творчості Леоніда Глібова з огляду на приналежність автора до подільського літературного кореня.

Наступний розділ у програмі розповідає про історичне минуле нашого народу. І хоча запропонований програмою матеріал далекий у пізнавальному аспекті від нашої проблеми, але передбачає одну і ту саму мету: поглибити знання учнів з історії України. Ще один вдалий момент щодо планування роботи вчителя — це проведення уроку після вивчення твору Костянтини Малицької "Чом, чом, земле моя..." У такому разі підсилиться як пізнавальне, так і виховне значення уроку. У шостому класі урок літератури рідного краю рекомендуємо провести після вивчення творчості Леоніда Глібова та Степана Руданського з тієї ж причини, що і у п'ятому. Або ж після вивчення поеми Миколи Вороного "Євшан-зілля", де також переплітається вивчення твору на історичну тему з високим виховним змістом.

Про автора запропонованих творів учням може бути відомо мало або й взагалі нічого. Тому першим завданням для вчителя є ознайомлення з біографією Миколи Никаноровича Магери. Про його життєвий та творчий шлях найкраще розкаже вчитель, можливо, у 6 класі — спеціально підготовлений учень. Твори М. Магери є короткими образками-новелами із його життя та дитинства, що, власне, і наблизить учнів до кращого розуміння їх змісту. Якщо питання з історії України про голодомор учням 5 класу малозрозуміле, то про це розповідь у вступному слові вчитель.

Чи не найвідповідальнішою на уроці є робота з текстом. Рекомендуємо розпочати її читанням твору "Зелені паляниці". Читання має бути виразним, початок твору краще прочитати вчителю та пояснити слова "колективізація", "трудої", "глікозиди". Продовжують читання учні, звертаючи особливу увагу на види праці, які виконує мати, щоб спекти хліб, на мову твору. Опис процесу збору зерна та випічки хліба нагадує учням давній процес виготовлення полотна, з яким учні ознайомились, вивчаючи народну казку "Мудра дівчина". Ці давно забуті чи не використовувані у сучасному повсякденному житті способи діяльності людини дадуть учням змогу краще зрозуміти, що труд хлібороба та пекаря важливий, важкий, але почесний і необхідний для життя людини. Спочатку пропонуємо проаналізувати уривок:

"Коли жито у нашому садку між сливами почало цвісти, то ми цілими днями винюхували той ніжний неповторний запах. А як вітер злегка колихав колосками і з них туманився пилок, то ми ладні були підтримувати кожну стеблину, кожен колосочок, бо думали, що то виртушується майбутнє зерно, на яке так довго чекали [2, 58]". Вчитель ставить запитання:

- Чому жито мати посіяла у саду між сливами?
- Чи чули ви запах молодого житнього колосся?
- Чому дітям він здавався ніжним і неповторним?
- Як будуть ставитись ці діти до хліба та хлібороба протягом усього свого життя?

Наступним етапом роботи на уроці може бути усне словесне малювання. Завдання: "Опишіть дітей сім'ї Магери", "Змалюйте матір, що йде з серпом на ранні жнива", "Опишіть будинок, в якому жила сім'я, взимку і весною". Така робота ще раз доведе правильність міркувань учнів та весь трагізм ситуації, в якій опинилась сім'я Магери, наше рідне Поділля й уся Східна Україна, що перебувала під владою комуністів.

Наступним уривком для аналізу буде цитата: "П'ятеро нас стало на відстані від неньки, щоб не сполохати її. А вона тричі перехрестилася до сонечка, що саме було у зеніті, нагнулася, взяла лівою рукою жмут зелених житніх стебел — і раптом почулося на весь сад:

— Ж — ж — ж — жух!

Від того "Ж — ж — ж — жух!" ми здригнулися і вже не дослухалися до наступних "Ж — ж — ж — жухів!", які раз за разом лунали у саду [2, 59]".

Запитання до учнів:

- Чому діти боялися сполохати матір?
- Як почала процес жнив ненька?
- Чому саме до сонечка перехрестилася вона?
- Як і чому діти відреагували на звуки, які видавали серп і жито?

Під час бесіди вчитель дізнається, що найбільше вразило дітей у творі, пропонує знайти і прочитати уривки, де описане молоденьке зерно жита, його колір, колір борошна, а потім і паляниць.

Запитання:

- Яка втрата спіткала сім'ю автора під час голоду?
- Чому письменник саме так закінчує новелу? — стануть ключовими для розуміння ідейного задуму твору.

Закінчення твору справді є символічним: нічого смачнішого за останній час автор — тоді ще малий школяр — та його сестри не їли, але просять Бога, щоб то було як вперше, так і востаннє: "І щоб ніхто і ніколи на нашій рідній Україні не бачив зелених паляниць! Амінь! [2, 62]".

Якщо урок літератури рідного краю проходитиме в 6-му класі, то кількість творів можна збільшити, але тематика їх повинна бути тією ж або спорідненою. Це твори, об'єднані рубрикою "Новели з давніх літ" — "Матусенько-о-о!", "Мати Божа", "Бевка".

Під час аналізу новели "Бевка" потрібно пояснити назву твору, адже частина учнів сприйме її як назву страви. Для дітей може бути невідомим персонаж твору під назвою "піонервожата" та причини її поведінки — вороже ставлення до дітей із сім'ї вивезених у Сибір куркулів. Можна зробити екскурс в минуле України — розповісти про ту ганебну сторінку історії нашого народу, коли найкращих селян-господарів вислали в Сибір, на Далекий Схід, щоб назавше витравити в українців любов до праці на власній землі, вміння розумно і ощадливо господарювати та й взагалі мати щось своє, приватне... Новела пройнята гуманізмом маленької дитини до собі подібних і вражає бездушністю і жорстокістю тих, хто мав би культивувати в душах дітей найсвітліші почуття. Особливо вражають образи двох сестричок — Галі і Віри, які доведені голодом мало не до тваринного стану — вони облизують тарілки з недоїдками, залишені школярами. Автор з великою майстерністю та співчуттям змальовує цих дітей. Під час вивчення твору варто використати такі види робіт, як малювання уявних картин, що постають з твору, складання цитатного плану та розповідей, записаних з вуст очевидців подібних подій (стареньких рідних, сусідів, запрошених гостей, які займаються цією проблемою за родом своєї професійної діяльності).

Уроки літературного краєзнавства мають беззаперечно високий виховний вплив на учня-читача і вміння використати усі плюси таких уроків, як правило, дає високі пізнавальні, розвивальні та виховні результати для учнів середнього шкільного віку.

Література

1. Волошина Н.Й. Уроки позакласного читання у старших класах: Пос. для вчителя. — К.: Рад.школа, 1988. — 174 с.
2. Магера М. Маленька хрестоматія. На допомогу учням і вчителям. — Хмельницький. — 2004. — 69 с.
3. Федунець М. З подільського кореня.// Хмельниччина літературна. — Хмельницький. Облполіграфвидав. — 1990. — С.3.